

„Hogy milyen erkölcstelen ez a [törvény]javaslat, arra például csak az ajánlási ívet hozom fel. Micsoda kitalálás ez? Miért nem volt elegendő a jelöléshez a régi gyakorlat, amikor odament hús ember és azt mondta: ezt akarjuk képviselőjelöltnek és azután szavaztunk rá. Nagyon becsületesen ment a dolog és szavaztunk, most ellenben 500 vagy 1000 – nem tudom miféle – aláírást kívánnak meg, amely aláírások a hamisításoknak és a csalásoknak legeklatánsabb példáit mutatják.” (Rákóczy Ferenc nemzetgyűlési képviselő, 1925)¹

Hollósi Gábor

A képviselőjelölési rendszer kritikája az 1925. évi választójogi törvény nemzetgyűlési vitájában

1. Bevezető és néhány módszertani kérdés

Az 1922. évi választásokon az új képviselőjelölési rendszer visszasságai már jól tapasztalhatók voltak, így 1925-ben a választójogi rendelet² törvénynyé fejlesztésekor e kérdéskör lett a nemzetgyűlési vita egyik legfontosabb tárgya. Elég csak egy nemzetgyűlési képviselő beszédének legelső mondatát idézni:

„A titkosság mellőzéséről rendelkező 13. § mellett ez a 62. § az, amely a választójogi törvényjavaslatban a legnagyobb figyelmet érdemli, mert ebben a szakaszban vannak elrejtve azok a rendelkezések, amelyek a választási eljárás szabadságát megnehezítik.”³

Tanulmányomban a korabeli képviselőjelölési rendszert átfogó jelleggel nem ismertetem, mert azt a *Jogtörténeti Szemlében* egy korábban megjelent írásomban már meg tettem, ahol a magyar rendszer európai kontextusára, illetve a legjellemzőbb visszaélésekre is kitértem.⁴ Az alábbi sorok célja az, hogy belelapozva az egykori nemzetgyűlési naplókba, összegyűjtsem és felidézsem azokat az ellenzéki kritikákat és indítványokat, amelyek az 1925-ben elfogadott választójogi törvényjavaslat képviselőjelölésre vonatkozó szabályaival szemben megfogalmazódtak.

Módszertani szempontból azt tartom megfelelőnek, mivel a törvényjavaslat nemzetgyűlési vitaanyaga rendkívül terjedelmes – a választójogi bizottság huszonöt tagjának megválasztása a 388. ülésen, a törvényjavaslat harmadszori olvasása viszont csak a 443. ülésen történt meg –, ha annak történetét jogintézményenként dolgozom fel. E helyen a képviselőjelölést emeltem ki kísérletképpen. Másrészt hangsúlyozom: az eseménytörténet bemutatását szükségtelennek tartottam. Nem arra koncentrálok tehát, hogy melyik képviselőtől, mikor hangzott el felszólalás – erre a jegyzetekben természetesen mindig van utalás –, hanem hogy rendszerbe helyezzek minden fontosabbnak ítélt ellenzéki javaslatot és kritikát. Ennek megfelelően alakítottam ki a tanulmány fejezetbeosztását. Harmadrészt, mindig a végleges törvényszöveg volt a kiindulópontom, ezért a nemzetgyűlési vita során benyújtott indítványokat, illetve az ott megfogalmazódott észrevételeket mindig ahhoz és nem a korábbi, tervezeti vagy javaslati szövegváltozatokhoz viszonyítom. Továbbá írásomban a

korabeli képviselőjelölésnek csak azokat a fontosabb szabályait veszem sorra, amelyek körül hevesebb vita bontakozott ki, illetve amelyeken az ellenzék változtatott volna. Mindez épp elég arra, hogy kirajzolódjon e jogintézmény akkori arca.⁵

2. Viták az ajánlók száma körül

„[...] ha már a választókkal nem bírnak [...] akkor legalább a passzív választójoggal azokat üthessék el a megválasztástól [...] akiket az a nép a maga képviselőjében be akar küldeni.” (Rupert Rezső)⁶

Az 1925. évi választójogi törvénybe külön fejezetbe vették fel a listás választókerületekre vonatkozó eltérő rendelkezéseket.⁷ Ennek megfelelően a képviselőjelölésre vonatkozó szabályokat is – nem túl szerencsés módon – különböző helyeken kell keresni. A sorban korábbi rendelkezéssel nyitom értékelő munkámat, mely szerint „Jelöltet tízezer vagy kevesebb választót számláló [egyéni] választókerületekben a választóknak legalább 10%-a, nagyobb kerületekben pedig legalább 1000 választó írásban ajánlhat.” [1925. évi XXVI. tc. 62. § (4)]

Rakovszky Iván belügyminiszter az általa is „magasabbnak” elismert számokat a törvényjavaslat nemzetgyűlési vitáján egyrészt azzal indokolta, hogy a választási agitáció utolsó stádiumában csak olyan jelöltek vehessenek részt, akiknek komoly esélyük van. Akik számára ugyanis a verseny kilátástalannak tűnik, nem válogatnak az eszközökben, lelkiismeretüket könnyebben félreteszik. Másrészt úgy vélte, hogy minél kevesebb ajánlás elegendő, az megvesztegetéssel annál könnyebben összegyűjthető.⁸

Az ellenzék természetesen változatos ellenérveket sorakoztatott fel. Volt, aki nyíltan kimondta, hogy a nagy számnak az a célja, hogy az Egységes Párt – a kormánypárt – további uralmát biztosítsa. Hiszen ezer aláírás összegyűjtése nagy akadály, viszont az 1922. évi választásokon előfordult, hogy ennyi szavazatot sem kapott az, aki „nagy kinnal, keserves presszióval” összegyűjtött ennyi aláírást.¹⁰ Mások általánosabban fogalmaztak: a nagy

szám a választói akarat szabad megnyilvánulását korlátozza,¹¹ nem állíthat jelöltek a választók kisebb csoportja, összeegyeztethetetlen vele a demokratizálódás szempontja.¹²

További ellenérvként fogalmazódott meg, hogy e szabályozás visszaélésekre nyújt lehetőséget. A nagy szám miatt ugyanis szabályos aláírások is semmisnek tekinthetők, akik pedig függő viszonyban vannak közigazgatási hatóságtól vagy földbirtokostól, káruk származhat belőle.¹³

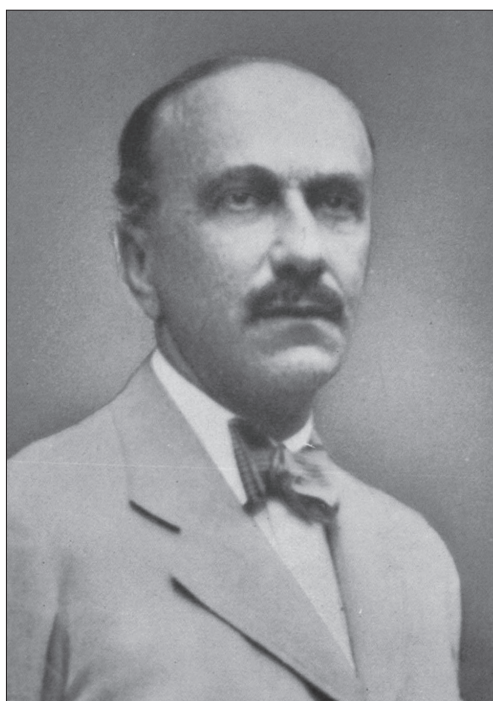
Számunkra azonban legérdekesebb az a kritika – mivel dogmatikai színezete van –, hogy az ajánlás a titkos szavazás meghamisítása. A választók 10%-a ugyanis köteles a titkosság leple alól kilépni, és mint ajánló bemutatkozni, hogy kire kíván szavazni.¹⁴ (Ez az észrevétel még a törvényjavaslat általános vitáján hangzott el, amire azért hívom fel külön is a figyelmet, mert az nem az egyéni, hanem a titkosan szavazó listás választókerületekkel áll összefüggésben.) Továbbá érdekes, hogy épp ellenzéki oldalon fogalmazódott meg az, amit erre akár egy kormánypárti képviselő is mondhatott volna: a jelölés nem közjogi aktus,¹⁵ az aláírás pedig nem jelenti azt, hogy az ajánló személy leszavazott volna. Ezért teljesen mellékes, hogy hány választónak kell ajánlani a jelöltet.¹⁶ (Megjegyezzük, hogy csak az 1937. évi választójogi novella hozta be azt a szabályt, hogy a választó az ajánlással egyúttal az általa ajánlott jelöltre leadta a szavazatát.)¹⁷

Végül, elhangzott hivatkozás arra vonatkozóan is, hogy ezer ajánlót nem lehet aláírásuk hitelesítése érdekében községi elöljáróság, közjegyző vagy járásbíró elé vinni.¹⁸ Egyesek ugyanis szerették volna az aláírások hitelesítését elérni, erre a problémakörre a későbbiekben még vissza fogok térni.

A fentiek fényében az ajánlók számát illetően több ellenzéki javaslat is született, közülük a maximális azt 5%-ra, illetve 500 főre csökkentette volna le,¹⁹ egy köztes 3%-os, de legfeljebb 300 fős elképzelés is létezett,²⁰ a minimális javaslat pedig a számot 100 főben határozta meg. Igaz, azért 100-ban, hogy abból lehessen „alkudni”, egyébként elment volna 200-ig is.²¹

Említettem, hogy az 1925. évi választójogi törvénynek egy másik helye is van, mely külön rendelkezett a listás kerületekre vonatkozóan: „Egy-egy lajstrom [értsd: lista] ajánlásához a választók 10%-ának, de legfeljebb ötezer olyan választónak a sajátkezü aláírása szükséges, akinek az illető választókerületben van választójoga.” [93. § (2)]

Az ellenzék a nemzetgyűlési vitán már jóval kisebb érdeklődéssel fogadta ezt a szabályt, részben azért, mert korábban az egyéni választókerületekre nézve sem sikerült elérnie, hogy leszállítsák az ajánlók számát. 2%-ra, illetve

Rakovszky Iván belügyminiszter⁹

legfeljebb ezer főre vonatkozó indítvány született, arra hivatkozva, hogy ötezer aláírás összegyűjtése óriási költség, óriási apparátust igényel. Ráadásul az egész város életét feldúlja, pedig ahol lajstromos a választás, ott önjelölt nem is indulhat.²² Az ellenzék azonban e tekintetben sem volt egységes, volt, aki úgy vélte, hogy a fővárosban és a vidéki városokban nem nagyon érdekes, hogy 5000 ajánló kell-e, vagy elég csak 2000 egy listás kerületben.²³ Jellemzően ugyanis e helyekről kerültek ki az ellenzék szavazói.

3. A képviselői prémium intézménye

„[...] a Nemzetgyűlés önmaga megveregeti saját vállát és ennek kifejezéséül saját magától annyira el van ragadtatva, hogy volt nemzetgyűlési képviselőknél 500-ra szállítja le az ajánlók számát.” (Kiss Menyhért)²⁴

Az alábbi, kizárólag egyéni választókerületekre vonatkozó szakasz épp ellenzéki javaslatra került be a törvényszövegbe mielőtt még a nyilvános nemzetgyűlési vita megkezdődött volna, a vitán azonban az ellenzék már hevesen támadta: „Annak jelöléséhez, aki a választást közvetlenül megelőzően országgyűlési (nemzetgyűlési) képviselő volt, ugyanabban a választókerületben a választók 5%-ának, nagyobb kerületekben 500 választónak ajánlása elegendő.” [62. § (5)]

A törvényjavaslat ellenzői egyöntetűen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ezt a rendelkezést törölni kell, mivel önző, méltánytalan, jogtalan és erkölcstelen.²⁵ Volt, aki nyíltan ki merte mondani, hogy ezzel a kormánypárti képviselők részére kívánnak kedvezményt nyújtani, amikor annak a kerületnek a mandátumára pályáznak ismét, amely nem óhajtja személyüket továbbra is képviselőjeként látni.²⁶ Volt, aki pusztá tényként állapította meg, hogy egy korábbi képviselőnek könnyebb ezer aláírást megszereznie, mint ötszázat egy új jelöltnek.²⁷ Ismét más az érvelését hasonlatokra alapította: lóversenyeken nagyobb súlyt raknak arra a lóra, amely már a gyors futását bizonyította, futóversenyen pedig a jobb futó a gyengébb ellenfelének előnyt ad. A képviselőknél viszont ennek épp fordítottja van. Mert a választótól egyszerűen félnek; félnek, hogy nehezebben hozzák össze az ajánlók számát, mint egy vadidegen. Az pedig magára a képviselőre nézve szégyen, ha ilyen kedvezményt igénybe kell vennie.²⁸

4. Kísérletek az ajánlások körüli visszaélések megfékezésére

„[...] a budapesti választásoknál látjuk, amidőn a szavazócéduláról letépett szelvényeket különféle üzemekben hamisítják, amidőn szelvénytőzsde alakult ki, amidőn árfolyama van a zöld papirosnak, amely 5–10 000 koronáról immár 20 000 koronára emelkedett. Ezt a rendszert akarnák meghonosítani [...]” (Drozdy Győző)²⁹

A visszaélések csökkentésére két megoldás kínálkozott: az egyik a szelvényrendszer bevezetése, a másik az ajánlók aláírásainak hitelesítése volt. A szelvényrendszer lényege abban foglalható össze, hogy a jelölt (vagy párt) ajánlása az ajánló személy szavazóigazolványán található szelvény letépésével történik meg, ami eleve kizárja, hogy ugyanaz a személy újabb (többes) ajánlásban részt vegyen. Az 1925. évi választójogi törvény eredetileg ezt a megoldást alkalmazta volna, a nemzetgyűlési vitán azonban a szelvényrendszer elejtését jelentette be a törvényjavaslat előadója.³⁰

A fővárosi választásokon³² ugyanis már kipróbálták ezt a megoldást, ám az élelmes pártok azt hamar kijátszották. Mert-hogy a jelöléshez ezer aláírás kellett volna, létezett azonban olyan párt, amely összesen nem rendelkezett ennyi szavazóval. Mandátumot viszont már lehetett szerezni háromszáz-négy-száz szavazattal is.³³ Mivel a szavazóigazolványokat nem posta, hanem alkalmilag felfogadott egyének, illetve a házmesterek³⁴ kézbesítették, tőlük – főleg a nem kézbesített igazolványokról – a szelvényeket megszerezték. Aztán – például a Báthory-kávéházban – szabályos szelvényvásár, „szelvénytőzsde” alakult ki;³⁵ mivel az egyik párt, amelyik vásárolt, a Ripka-párt volt, szárnyra kapott a „Ripka-börze” elnevezés is. Míg korábban tehát a választás napjára estek a visszaélések – az etetés-itatás, a szavazatok megvétele – a szelvényvásár már hetekkel előbb kezdetét vette.³⁶

Mindennek ellenére az ellenzék a szelvényrendszert megtartotta volna, hangsúlyozva, hogy megfelelő büntetőrendelkezésekkel kell védeni azt, tehát büntetni kell, aki szelvényt vesz, vagy elad.³⁷ A különböző hozzászólásokból azonban úgy tűnik, hogy a szelvényrendszerrel kapcsolatban az ellenzéknek is voltak bizonyos fenntartásai. Például, hogy azokban a választókerületekben, ahol megmarad a titkos szavazás, a szelvényeknek az ajánló-

ívre való felragasztásával a választók tekintélyes részétől megkövetelik a nyilvános színvallást.³⁸ Vagy az, hogy sok ember úgy gondolja, hogy a szelvényét százezer koronáért eladja, mert majd úgyszólván a meggyőződésének megfelelően szavaz titkosan. Így viszont a kis pártok indulásához mérhetetlen pénzpazarlás szükséges, ha pedig nem indulhatnak, azzal a szabad választói akaratot hamisítják meg.³⁹ Megfogalmazódott továbbá az is, hogy egyes választók a választási terror hatására kénytelenek az ajánlószelvényeiket leadni.⁴⁰

Az ajánlások körüli visszaélések megfékezésére – ahogy említettem – egy másik megoldás lehetett volna az aláírások (a kitöltött ajánlóívek) hitelesítésének bevezetése. E tekintetben volt azonban talán a legkevésbé egységes az ellenzék. Azzal a javaslattal szemben, hogy a községi előljárásság hitelesítsen,⁴¹ hamar megfogalmazódott, hogy hitelesítési joga a közjegyzőknek és a járásbíróknak is legyen. Mert ha „nem olyan felfogású” a községi előljárásság egy bizonyos helyen, akkor nem áll a jelölt rendelkezésére, még csak meg sem jelenik a hivatalos helyiségben.⁴²

A belügyminiszter az indítványt – némi cinizmussal – épp erre hivatkozva utasította vissza: ha hatósági közegek kapnak befolyást a választásnál, visszaélhetnek hatalmukkal. Utalt arra, hogy a Csehszlovák Köztársaság ezt a megoldást alkalmazza, és erről neki személyes és rossz tapasztalatai vannak. A közjegyzői hitelesítés pedig költséges, így aláírásokat csak a gazdag pártok gyűjthetnének.⁴³ (A kitöltött ajánlási ívek hitelesítése a magyar jogba csak 1937-ben épült be.)⁴⁴

A szelvényrendszer elvetésére hivatkozva ugyanakkor két kiegészítést is javasolt a törvényjavaslat előadója.⁴⁵ A nemzetgyűlési többség mindkettőt megszavazta: „A választási biz-

tos köteles a neki átnyújtott ajánlási íveket gondosan megőrizni és azokat a feleknek rövid időre sem adhatja többé vissza.” [62. § (18)] „Ha a választási biztosnak az ajánlási íven előforduló valamely aláírás érvényessége ellen kifogása van, köteles az ajánlási ívet a választás befejezése után – büntető eljárás folyamatba tétele végett – az illetékes kir. ügyészséghez haladéktalanul megküldeni.” [62. § (19)]

Mivel mindkettő alkalmatlannak tűnt a visszaélések megelőzésére, az ellenzék már alig foglalkozott az új rendelkezésekkel. Pusztán egyetlen képviselő figyelmeztetett arra, hogyha az ajánlási íveket nem adják vissza, akkor a pártok nem fogják tudni, hogy a választási biztos mely neveket utasította vissza, ami fontos információ lenne az

Puky Endre³¹

új íveken gyűjtendő kiegészítő aláírások szempontjából. Az pedig, hogy a választási biztos az ügyészre bízta, hogy az aláírást el lehet-e fogadni, az utólag nagyszámú aláírás visszautasítását eredményezheti. Ráadásul a meginduló büntető eljárás a jogtalanul történt visszautasítások miatt beadott petíciós (közigazgatási bírósági) eljárásnak is elébe vág.⁴⁶

5. Hitelesített fellépési nyilatkozat

„Ne csináljuk meg azt, hogy ha valaki beteg állapotban van valamely fürdőhelyen, ha nem éppen Marienbadban, hanem egyebütt, pl. Karlsbadban, kénytelen legyen Prágába bemenni, ahol már van külföldi képviseleti hatóságunk.” (Rupert Rezső)⁴⁷

Korábban már utaltam arra, hogy a kitöltött ajánlóívek hitelesítésére vonatkozó indítványt a belügyminiszter azon az alapon utasította vissza, hogyha hatósági közegek kapnak befolyást a választásnál, visszaélhetnek hatalmukkal. Ezt az elvet azonban a legkevésbé sem érvényesítették következetesen, bizonyítja ezt a választójogi törvény alábbi helye: „Képviselővé csak az jelölhető, aki a jelölés elfogadására való készségét királyi közjegyző vagy a községi előjáróság (városi tanács) által hitelesített írásbeli nyilatkozatban kijelenti.” [62. § (2)]

Aligha meglepő tehát az ellenzék aggodalma, hogy mi lesz akkor, ha a községi előjáróság vagy a közjegyző a hitelesítést egyszerűen megtagadja.⁴⁸ Ráadásul a törvényjavaslat még a fellépési nyilatkozat benyújtására sem alapított meg szabályokat, mindössze felhatalmazta a választási biztost arra, hogy ha ilyenről nem tud, az ajánlást visszautasíthatja [62. § (20)]. Mivel egy ellenzéki javaslatot erre nézve méltányolt a belügyminiszter is,⁴⁹ a szöveget a következő mondattal egészítették ki: „Az ajánlathoz csatolni kell a jelen szakasz (2) bekezdésében megkívánt és hitelesített írásbeli nyilatkozatot is.” [62. § (8)]

A törvényjavaslat azonban arról sem rendelkezett, hogy az éppen nem Magyarországon lévők nyilatkozatait ki hitelesítse. Így előadói indítványra ez a kiegészítés született:⁵⁰ „A 4. § (4) bekezdésében említett személyek [azaz, akik külszolgálatot teljesítenek], valamint azok, akik a jelölés idejében külföldön tartózkodnak, ezt a nyilatkozatot külképviseleti hatóságok által hitelesítettik.” [62. § (2)]

E módosítást illetően két eltérő vélemény fogalmazódott meg. Az egyik abszurdnak tartotta, mivel azt, aki például az Egyesült Államoknak a magyar követségtől távolabb eső részén van, lehetetlen helyzetbe hozza. Eszerint az lenne a helyes, ha csak belföldön lévő személynek kellene fellépési nyilatkozatot tennie. Érvként felhozta, hogy a legutóbbi angol választásokon nem is vehettek részt, akik más világrészen tartózkodtak.⁵¹ A másik nézet inkább a hitelesítésre jogosult hatóságok körét javasolta bővíteni: be kell vonni a közjegyzőnek vagy a magyar városi tanácsnak, illetve községi előjáróságnak megfelelő külföldi hatóságokat is.⁵² Ezzel szemben viszont kétségkívül helytálló az akkori belügyminiszter véleménye: idegen állam hatósága magyar közjogi okmányt ne hitelesítsen, a

választási biztos elé pedig ne kerüljenek legkülönbözőbb nyelveken készült hitelesítések.⁵³

Fontos azonban tudnunk, hogy e szabály önmagában véve csak az egy évet meg nem haladó külföldi tartózkodás esetére vonatkozott. Ha a külföldi tartózkodás az egy évet meghaladta, további követelményt is támasztottak. Ezt tárgyaljuk az alábbiakban.

6. Az emigráns szakasz

„Ebben a 62. §-ban bújik meg nagyon szerényen, mint egy szende kis ibolya, annak 18. alpontjában az úgynevezett emigráns szakasz.” (Peidl Gyula)⁵⁴

Az 1925. évi választójogi törvény „emigráns” – vagy más szellemes jelzőkkel: „Heródes” vagy „félisz” – szakaszát ekként véglegesítették a nemzetgyűlési vita nyomán: „A választási biztos az átvett ajánlásban foglalt jelölést köteles elfogadni, kivéve ha az olyan egyénre vonatkozik, aki: [...] b) a jelen törvény kihirdetését megelőző egy évet meghaladó idő óta az ország területén kívül él, kivéve azt, aki a jelen törvény 4. §-ának (4) bekezdésében foglalt rendelkezés alá esik [azaz külszolgálatot teljesít], vagy akinek távollétét a minisztertanács, az igazságügyminiszter előterjesztésére, a választhatóság szempontjából igazoltan elismerte.” [62. § (20)] Az idézett rész utolsó fordulata már a nemzetgyűlési vita során került be a szövegbe, előadói indítványra.⁵⁵

A belügyminiszter e szabályozást azzal indokolta, hogy akik azért tartózkodnak külföldön, mert itthon rájuk büntetőeljárás várna, ne legyenek megválaszthatóak, hogy a büntetőeljárástól szabaduljanak a mentelmi jog védelme alatt. A minisztertanács természetesen mérlegelhet méltányossági szempontokat, és felmentheti azokat, akiknek „az ország biztonságába és politikai nyugalmanak érdekében nem ütközik” a megválasztása.⁵⁶

Az idézett részre ellenzéki ösztűz zúdult: mindenki felismerte, hogy ez a rendelkezés a „mi” vezetőink, elsősorban Buchinger Manó, Garami Ernő, Lovászy Márton és Weltner Jakab ellen irányul, akik a Tanácsköztársaság alatt nagy szerepet vagy nem vállaltak, vagy azzal szemben épp helytálltak.⁵⁷ Viszont külföldre távoztak, mert nem akarták, hogy a meggyilkolt Somogyi Béla sorsára jussanak, és mivel „itthon leskelődik rájuk az ügyész”, nem is tértek haza.⁵⁸ Számos érvet sorakoztatott fel tehát az ellenzék, hogy ezt a törvényszakaszt töröljék.

Volt, aki egyenesen a gyűlölet kodifikálását látta benne, melyben a kormány az emigránsoktól való félelmét vallja be.⁵⁹ Hangsúlyozták, hogy országos érdek az emigráció értékes és tisztességes részének „likvidációja”, lehetővé kell tenni tehát azt, hogy ezek az emberek felelősen idehaza politizálhassanak. Nemzetközi kapcsolataik révén belőlük még a magyar külügy is hasznot húzhat.⁶⁰ Ráadásul „az itthon való küzdelemben észreveszi a nép és a közvélemény, hogy nem Istenek, de az emigráció mindenkit megnöveszt.”⁶¹ Párhuzamot vontak az 1879. évi L. tc. hasonló, valójában Kossuth Lajos ellen irányuló generális rendelkezésével is, mely szerint aki tíz évig megszakítás

nélkül a magyar Szent Korona területének határain kívül tartózkodik, a magyar állampolgárságát elveszti.⁶²

Az ellenérvek második csoportja azt a problémakört feszegette, hogy miért kell a választójog szempontjából büntetni a gazdasági vagy egészségügyi okokból történő külföldi távollétet.⁶³ A munkaalkalom hiánya ugyanis az embereket ezrével hajtja ki, nemcsak a munkásokat, hanem a diplomásokat is. A *numerus clausus*⁶⁴ miatt néhány ezren külföldön tanulnak. Arról nem is szólva, hogy mi lesz a külföldön tartózkodó magyar kutatókkal, egyetemi tanárokkal.⁶⁵ Aki tehát a nagyvilágban tudományos pályán küzdötte fel magát, „idehaza még arra sem érdemes, hogy Kuna P. András bácsival egy sorban képviselővé megválasszák”.⁶⁶ (A kiscsiga képviselő megsértése miatt a nemzetgyűlés aznap ülése botrányba fulladt.)

A fenti érvelést megtoldották néhány külföldi hivatkozással is, amit némi jóindulattal talán komparatistikai szempontként is lehet említeni. Nevezetesen, ha Norvégiának ilyen törvényszakasa volna, akkor Amundsent lehetlenné tenné politikailag. Ha pedig a svédeknek, akkor Sven Hedin képviselő nem lehetne.⁶⁷ Ezért ilyen rendelkezés semmiféle törvényben sincsen, még a szovjet-orszót is beleértve.⁶⁸ Mindezekkel összefüggésben egy képviselő bibliai párhuzamot vont: a kiszemelt csecsemőt meg akarják ölni, nem törődve vele, hogy másik tízezer is elpusztul.⁶⁹ Innen ered az elnevezés, hogy „Heródes-szakasz”, mely a törvényhelyre ráragadt. A belügyminiszter az ellenzékkel azzal igyekezett szerezni, hogy aki beteg – tehát külföldön gyógykezelik –, vagy aki külföldön folytatja tanulmányait az úgyis haza fog jönni, mert a választási agitációban részt akar venni.⁷⁰

Számunkra azonban mindig a legérdekesebbek azok az ellenzéki észrevételek, amelyek dogmatikai kérdést érintenek, vagy a törvényjavaslat koherenciájával kapcsolatban fogalmaznak meg kételyeket. Valóban érdemes elidőzni azon gondolat felett, hogyha a választójog közjog, akkor az a minisztertanács határozatától hogyan függhet.⁷¹ Különös tekintettel arra, hogy a minisztertanács egy pártpolitikai testület, így a mindenkor kormányok döntése azon múlik, hogy irányvonalukkal összhangban áll-e a politikus működése.⁷² Már a koherencia problémakörével van kapcsolatban, hogy az „emigránsokat” illetően a választási biztos a jelölést visszautasíthat, holott ahhoz minden más képviselővé választást kizáró ok (10. §) fennforgása – például magyar állampolgárság hiánya, összeférhetlenség vagy bűncselekmény elkövetése – esetén sem volt

joga. A tényt csak jegyzőkönyvbe foglalhatta, amit döntés végett továbbítania kellett a választásokat igazoló képviselőháznak. Felmerült továbbá az, hogy honnan tudhatná

a választási biztos, hogy az „emigráns” időközben nem látogatott-e haza? Közokirattal kellene tehát igazolni azt a tényt, hogy az illető az ország területén kívül él, illetve, hogy elítélték, és ezt a tényállást felvenni a szövegbe a kizáró okok közé.⁷³ Megfogalmazódott azonban egy ennél lényegesen egyszerűbb megoldás is: mivel a kizáró okok között egyébként is szerepel, hogy a Tanácsköztársaság prominenseit nem lehet képviselővé választani, továbbá a mentelmi jogot is bármikor fel lehet függeszteni, a vitás szakaszt a legcélszerűbb törölni.⁷⁴

7. Problémák a választási biztos intézménye körül

„[...] meg is szokott történni ez választások alkalmával – hogy a választási biztosnak rendkívül rossz lesz a memóriája és sehogy sem akarja személyesen ismerni azt, akihez talán már személyesen is volt szerencséje, ezáltal [...] az ajánlattevőt visszautasíthatja.” (Csík József)⁷⁶

A választási biztos személye érintőlegesen már szóba került munkánk egy korábbi fejezetében. A két háború közötti választásokon betöltött szerepe – és az azt övező visszaélések – külön vizsgálat tárgya lehetne. Itt azonban csak a képviselőjelöléshez fűződő jogkörével foglalkozunk, ezért érzük be annyival, hogy a választókerületenként alakuló választási bizottság egyik tagjaként (de nem elnökeként) működött a választási biztos, személye pedig mindig a kerület székhelye szerint illetékes királyi ítélőtábla által kiküldött bíró volt [53. § (2), (4)].

Ennek ellenére könnyűszerrel kijátszhatta azt a szabályt, hogy „Az ajánlatot legalább két, és legfeljebb tíz olyan ajánlónak kell személyesen átnyújtania, akiket a választási biztos személyesen ismer, vagy akik személyazonosságukat előtte igazolják.” [62. § (8)] Egyszerűen csak le kellett tagadnia, hogy személyesen ismerné az ajánlót, illetve kihasználnia, hogy a korban nem volt egységes a személyazonosság igazolása. A legtöbb falusi ember ugyanis nem tudott személyazonossági igazolványt bemutatni, még csak arról sem volt fogalma, hogy hol kell kiváltani. A keresztlevelet pedig a bíró vagy elfogadta, vagy nem – a nemzetgyűlési vitán egyébként a belügyminiszter is arra az álláspontra helyezkedett, hogy azzal személyazonosságot igazolni nem lehet. Így ellenzéki ol-

Propper Sándor (1927 körül)⁷⁵

dalon olyan javaslat fogalmazódott meg, hogy a szövegbe legalább annyi kiegészítést tegyenek, hogy a személyazonosság igazolása a „szokásos módon” lehetséges.⁷⁷

Az említett visszaéléseket csak támogatta, hogy a törvény kimondta, hogy „A választási biztos az ajánlás átvételére rendelt helyiségből, az ajánlás átnyújtóit kivéve, mindenkit kitilthat.” [62. § (13)] A nemzetgyűlési vitán az ellenzék hiába kérte, hogy legalább a választási bizottság tagjait kitiltani ne lehessen.⁷⁸ Ezzel összefüggésben említettünk meg egy rokon rendelkezést, mely szerint „A választási biztos az ajánlás átadásáról a benyújtóknak elismervényt ad, és legkésőbb a benyújtást követő második nap déli 12 óráig írásban közli a benyújtók valamelyikével az ajánlás elfogadására vagy megtagadására vonatkozó döntését.” [62. § (14)] Az ellenzék – szintén a törvényjavaslat vitáján – eredménytelenül kérte, hogy a határozatot ne a választási biztos, hanem a választási bizottság közölje.⁷⁹

Ugyancsak kritika fogalmazódott meg azzal a szabállyal szemben – melynek célja ráadásul az volt, hogy az eljárást könnyítse –, hogy „Az ajánlásra a belügyminiszter által rendelkezésre bocsátott, vagy magánúton előállított ajánlási íveket lehet használni. Az ajánlási ívek alakjának és szövegének a belügyminiszter által a végrehajtási utasításban megállapítandó mintával teljesen meg kell egyeznie [...]” [62. § (6)]

A magánúton előállított ívekre gyűjtött aláírások elfogadásánál visszaélésre adott okot, hogy azt mondhatták, hogy más minőségű a papír, egy centiméterrel keskenyebb vagy hosszabb, vagy más a betűtípus. Ez ismét lehetővé tette, hogy ellehetetlenítsék az ellenzéki jelöltet.⁸⁰ Ennek kiküszöbölésére két javaslat is született, az elsővel maga a belügyminiszter is egyetértett. Megígérte, hogy ez a kérdés a törvény végrehajtási utasításában szabályozva lesz.⁸¹ Az első javaslat szerint az azonosságot csak „rovatbeosztásra és szövegtartalomra nézve” kell megkövetelni.⁸² Észszerű volt azonban a másik javaslat is, mely abból indult ki, hogy az üres ajánlási íveket egyébként is kell hitelesíteni [62. § (7)], tehát a legegyszerűbb, ha a járásbíró csak akkor hitelesít, ha a magánúton készített ív és a minta megegyezik.⁸³

Az a felsorolás, hogy „Az ajánlásnak tartalmaznia kell: az aláírók családi és utónevét, polgári állását (foglalkozását), lakását és életkorát” [62. § (12)] ugyancsak felvetett néhány problémát. A visszaélések itt abból keletkeztek, hogy az érvényességnek a sajátkezű aláírás, illetve a születési év feltüntetése nem volt feltétele. Pedig különösen a nem gyakorlott írású ember írhatta a nevét többféleképpen is – például a sváb Schwartz Schvarzként, Schwartzként valamint Schwarczként is –,⁸⁴ továbbá, aki a választói névjegyzék összeállításakor 61 éves volt a saját bevallása szerint, de az ajánlásra már 62 évet írt, a személyazonosságát kétségbe lehetett vonni. Értelemeszerű volt tehát az az ellenzéki indítvány, hogy az ajánlásnak tartalmaznia kell a születési évet, és legyen rajta sajátkezű aláírás. A választási biztos pedig az említett hibák esetén se törölhesse az ajánlási ívről olyan nevet, ahol a személyazonosság kétségtelen.⁸⁵

Ezzel eljutottunk talán a legkritikusabb ponthoz, hogy az ajánlási ívről milyen esetekben és milyen módon tö-

rölhetett neveket a választási biztos. Erre a törvény – illetve annak javaslati szövege is⁸⁶ – legfeljebb csak áttételes rendelkezést tartalmazott.⁸⁷ Többes ajánlás esetén így a választási biztos nem foglalkozott vele, hogy a valódi név kinek az ívében szerepel, hanem kihúzta mindegyiken. A jelöltnek tehát elég volt az ellenjelöltet ajánló nevét a saját ajánlási ívére ráhamisítani, és az ellenjelölt máris nem tudott az induláshoz kellő számú aláíráshoz jutni.⁸⁸ Az ellenzék követelte, hogy többszörös ajánlás címén az ívekről törölni senkit se lehessen – ami természetesen nem érintette volna a büntetethez való jogot az ajánló tekintetében. [162. § (1)] Sőt, javasolta kiegészíteni azt a szabályt, hogy „Újabb ajánlásban bárki csak akkor vehet részt, ha annak az ajánlásnak átvételét, amelyben ajánlóként szerepelt, a választási biztos megtagadta, vagy ha ez az ajánlás bármely okból hatálytalanná vált.” [62. § (10)] Az első mondatrészt követően a „büntetőjogi felelősség nélkül” fordulatot toldotta volna be.⁸⁹

A fentiek alapján már könnyű megérteni, hogy az akkori ellenzék miért szerette volna a választási biztosnak az ajánlás elfogadása körüli hatáskörét taxatívén meghatározni.⁹⁰ Ennek hiánya jócskán hozzájárult ahhoz, hogy hatáskörükön túlléphetek a választási biztosok. Jellemző például a törvénynek ez a helye: „A választási biztos vizsgálhatja az olyan ajánlást [...] amely egyéb rendelkezéseknek nem felel meg.” [62. § (16)]

8. Mérleg

„Törvénynek nem lehet az a célja, hogy a kalandorok taktikáját és vállalkozását segítse elő [...]”
(Meskó Zoltán)⁹¹

Mindenekelőtt arra hívom fel a figyelmet, hogy az 1922-es nemzetgyűlésben a kormánypárt – Bethlen István miniszterelnök Egységes Pártja – abszolút többséggel (a 245 mandátumból 133-mal)⁹² rendelkezett, tehát nem kényszerült rá, hogy a választójogi törvény ügyében bárkivel is egyezkedjen. Ez meghatározta az ellenzéki javaslatok sorsát: mindössze egyetlenegy, a jelölést elfogadó hitelesített nyilatkozat csatolására vonatkozó számíthatott többségre a szavazásnál, mivel elnyerte a belügyminiszter támogatását. Bár a belügyminiszter egyetértett egy másik, ajánlási ívek formájára vonatkozó javaslattal is, jelezte, hogy ezt a kérdést a végrehajtási utasításban fogják rendezni. Az ellenzék ennyit tudott elérni. Ugyanakkor a törvényjavaslat előadója által benyújtott módosításokat a nemzetgyűlés sorra elfogadta. Elvi problémaként merült fel azonban, hogy miért az előadó terjesztette be a kormánytól érkező javaslatokat, amikor épp a nemzetgyűlés közjogi bizottságának álláspontját kellett volna képviselnie a vitában.⁹³

Bár az ellenzék számos esetben különböző álláspont-ra helyezkedett, kifejtethetett minden nézetet: ugyanis a Horthy-korszaknak egy kevésbé hangsúlyozott értéke, a parlamenti szólásszabadság ezt lehetővé tette. A korszak félparlamentális rendszerének⁹⁴ nem az volt a célja, hogy az ellenzékot kiszorítsa, hanem hogy a konzervatív írá-

nyultságú kormányok számára a stabil parlamenti többséget biztosítsa. Ennek a választójog manipulációja volt a fő eszköze, azon belül is az egyik a képviselőjelölés rendkívül korrump rendszere. Elismeréssel tekintünk tehát vissza arra a nagyon is nivós ellenzéki politizálásra, amely őszintén és becsületesen törekedett a korabeli Magyarország demokratizálására.

Ugy gondolom azonban, hogy akkor még nem volt itt az ideje e folyamat felgyorsításának. Ne felejtjük el, hogy 1925-ben még élénken élt az emberekben 1918 és 1919 „forradalmainak” rossz emléke, Trianon után pedig külföldön is sokan úgy vélték, hogy az Ausztriától függet-

lenné vált Magyarország többé már nem lesz életképes.⁹⁵ A Bethlen-kormány viszonylag gyors tempóban állította talpra a maradék országot, a hosszabb távú tervezésnek azonban az egyik feltétele volt, hogy ne állandósuljanak a parlamenti válságok. Vajon megvalósulhatott volna például a klebelsbergi⁹⁶ program, ha az történik, ami Lengyelországban, ahol „a politikai életet a választójog krónikus válságállapotba sodorta”,⁹⁷ így 1918 és 1926 között egymást nem kevesebb mint 26 kormány váltotta, amelyeknek mindössze 5 hónap és 20 nap volt az átlagos élettartama, míg végül Piłsudszky marsall államcsínnyel magához nem ragadta a hatalmat?

HOLLÓSI, GÁBOR

Kritik am Nominierungssystem in der Debatte über das Wahlgesetz von 1925 in der Nationalversammlung (Zusammenfassung)

Bereits bei den Wahlen von 1922 wurden die Ungereimtheiten des neuen Systems zur Nominierung von Abgeordneten deutlich, so dass dieses Thema 1925 bei der Weiterentwicklung der Wahlrechtsverordnung zu einem Gesetz einer der wichtigsten Diskussionspunkte in der Nationalversammlung wurde. In der vorliegenden Studie verzichte ich jedoch auf eine umfassende Beschreibung des damaligen Systems zur Nominierung der Abgeordneten, da dies bereits in einer Arbeit in einem früheren Heft der Zeitschrift *Jogtörténeti Szemle* (Rechtsge-

schichtliche Rundschau) erfolgte, in der ich auch den europäischen Kontext des ungarischen Systems und die typischsten Missstände erörtert habe. Ziel meiner Studie ist es, in den Tagebüchern der ehemaligen Nationalversammlung zu blättern und die Kritikpunkte und Anträge der Opposition gegen die Vorschriften zur Nominierung der Abgeordneten im Wahlgesetzentwurf von 1925 zu sammeln und in Erinnerung zu rufen. All dies genügt, damit sich das damalige Antlitz dieses Rechtsinstituts abzeichnet.

Jegyzetek

- Rákóczy Ferenc beszéde, 1925. június 8. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIII. kötet*. Budapest, 1925. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 88. p.
- A m. kir. minisztérium 1922. évi 2.200. M. E. sz. rendelete, az 1922. évben összeülő nemzetgyűlés tagjainak választásáról. In *Magyarországi Rendeletek Tára. LVI. kötet*. Budapest, 1923. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 14–70. p.
- Hegymegi-Kiss Pál beszéde, 1925. július 1. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 335. p.
- HOLLÓSI Gábor: A képviselőjelölési rendszer a Horthy-korszakban. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 2. sz. 27–33. p.
- Módszertani szempontból Ruszoly József több értékes munkája is irányadó volt. Különösen RUSZOLY József: Alkotmányjogi reformtörekvések az első nemzetgyűlés idején. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica*, XXI. kötet, 5. sz. Szeged, 1974. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 35–42. p.
- Rupert Rezső beszéde, 1925. június 8. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIII. kötet*, 110. p.
- Lásd 1925. évi XXVI. tc. az országgyűlési képviselők választásáról, 7. fejezet. <https://net.jogtar.hu/ezter-ev-torveny?docid=92500026.TV>.
- Rakovszky Iván belügyminiszter beszéde, 1925. július 2. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 360. p.
- https://hu.wikipedia.org/wiki/Rakovszky_Iv%C3%A1n.
- Szabó Imre beszéde, 1925. július 1. Uo. 321. p.
- Farkas István beszéde, 1925. július 2. Uo. 359. p.
- Nagy Vince beszéde, 1925. július 1. Uo. 333. p.

- Csik József beszéde, 1925. július 1. Uo. 326. p.
- Propper Sándor beszéde, 1925. június 5. Uo. XXXIII. kötet, 64. p.
- Vázsonyi Vilmos beszéde, 1925. július 1. Uo. XXXIV. kötet, 328. p.
- Várnai Dániel beszéde, 1925. július 1. Uo. 336. p.
1937. évi VIII. tc. az országgyűlési képviselőjelölés újabb szabályozásáról, 6. § (1).
- Eöri-Szabó Dezső beszéde, 1925. július 1. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 332. p.
- Szabó Imre beszéde, 321. p.
- Farkas Tibor véleménye, 1925. július 1. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 327. p.
- Például Meskó Zoltán indítványa és későbbi közbeszólása, 1925. július 1. Uo. 322., 327. p.
- Rupert Rezső indítványa, 1925. július 2. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 387. p.
- Fábián Béla beszéde, 1925. június 9. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIII. kötet*, 154. p.
- Kiss Menyhért beszéde, 1925. július 1. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 327. p.
- Lásd Rupert Rezső, Csik József, Hegymegi-Kiss Pál és Farkas István beszédeit, 1925. július 1–2. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 323., 326., 335., 359. p.
- Várnai Dániel beszéde, 337. p.
- Meskó Zoltán beszéde, 322. p.
- Peidl Gyula beszéde, 1925. május 26. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXII. kötet*, 207. p.
- Drozdy Győző beszéde, 1925. május 8. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXI. kötet*, 396. p.
- Puky Endre előadó indítványa, 1925. július 1. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 320. p.

- ³¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Puky_Endre#/media/Fájl:Puky_Endre_01.jpg.
- ³² Ehhez lásd SCHWEITZER GÁBOR: Egy következmények nélküli el-lenzéki győzelem: 1925. In FEITL István – IGNÁCZ Károly (szerk.): *Önkormányzati választások Budapesten 1867–2010*. Budapest, 2010. Napvilág, 70–91. p.
- ³³ Vázsonyi Vilmos beszéde, 328. p.
- ³⁴ „[...] akiket nagyon szeretnek, különösen a székesfővárosban, köz-jogi funkcionáriusoknak előléptetni [...]” Petrovác Gyula beszéde, 1925. június 4. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIII. kötet*, 5. p.
- ³⁵ Fábrián Béla beszéde, 153. p.
- ³⁶ Györki Imre beszéde, 1925. június 9. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIII. kötet*, 133. p.
- ³⁷ Például Eöri-Szabó Dezső, 332. p.
- ³⁸ Györki Imre beszéde, 133. p.
- ³⁹ Fábrián Béla beszéde, 154. p.
- ⁴⁰ Petrovác Gyula beszéde, 5. p.
- ⁴¹ Meskó Zoltán beszéde, 322. p.
- ⁴² Rupert Dezső beszéde, 323. p.
- ⁴³ Rakovszky Iván beszéde, 361. p.
- ⁴⁴ 1937. évi VIII. tc. 1. § (2)
- ⁴⁵ Puky Endre beszéde, 320. p.
- ⁴⁶ Hegymegi-Kiss Pál beszéde, 336. p.
- ⁴⁷ Rupert Dezső beszéde, 323. p.
- ⁴⁸ Csík József beszéde, 325. p.
- ⁴⁹ Hegymegi-Kiss Pál beszéde, 335. p.
- ⁵⁰ Puky Endre beszéde, 320. p.
- ⁵¹ Farkas Tibor beszéde, 327. p.
- ⁵² Rupert Dezső beszéde, 323. p.
- ⁵³ Rakovszky Iván beszéde, 361. p.
- ⁵⁴ Peidl Gyula beszéde, 207. p.
- ⁵⁵ Puky Endre beszéde, 320. p.
- ⁵⁶ Rakovszky Iván beszéde, 362. p.
- ⁵⁷ Lásd például Szabó Imre beszéde, 322. p.
- ⁵⁸ Propper Sándor beszéde, 1925. július 1. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIV. kötet*, 331–332. p. A büntetőeljárásokkal kapcsolatban lásd például DRÓCSA Izabella: Köztársasági elnökből politikai elítélt: A Károlyi Mihállyal szemben lefolytatott büntetőeljárások a két világháború között, különös tekintettel a nemzetrálgalmazási perekre. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 1. sz. 33–42. p.
- ⁵⁹ Rupert Dezső beszéde, 324. p.
- ⁶⁰ Vázsonyi Vilmos beszéde, 330. p.
- ⁶¹ Rupert Dezső beszéde, 325. p.
- ⁶² Propper Sándor beszéde, 331. p. Vö. 1879. évi L. tc. a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről, 31. §
- ⁶³ Lásd például Vázsonyi Vilmos beszéde, 329. p.
- ⁶⁴ 1920. évi XXV. tc. a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról.
- ⁶⁵ Propper Sándor beszéde, 330–331. p.
- ⁶⁶ Nagy Vince beszéde, 334. p.
- ⁶⁷ Propper Sándor beszéde, 330. p.
- ⁶⁸ Peidl Gyula beszéde, 207. p.
- ⁶⁹ Propper Sándor beszéde, 331. p.
- ⁷⁰ Rakovszky Iván beszéde, 362. p.
- ⁷¹ Farkas István beszéde, 360. p.
- ⁷² Szabó Imre beszéde, 322. p.
- ⁷³ Vázsonyi Vilmos beszéde, 329–330. p.
- ⁷⁴ Szabó Imre beszéde, 322. p.
- ⁷⁵ <https://static-cdn.hungaricana.hu/tile/thumb/gallery/fszekphoto/040065.ecw/>.
- ⁷⁶ Csík József beszéde, 326. p.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Szabó Imre beszéde, 321. p.
- ⁷⁹ Uo. 322. p.
- ⁸⁰ Szabó Dezső beszéde. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXIII. kötet*, 110. p.; *XXXIV. kötet*, 323. p.
- ⁸¹ Rakovszky Iván beszéde, 361. p.
- ⁸² Rupert Dezső beszéde, 324. p.
- ⁸³ Hegymegi-Kiss Pál beszéde, 335. p.
- ⁸⁴ Az analfabetizmus kérdéséhez lásd PORNÓI Imre: *A népoktatás általános helyzete az 1920-as évek első felében Magyarországon*. <http://www.nyf.hu/fakultas/szocped/publikaciok.html>.
- ⁸⁵ Rupert Dezső beszéde, 324. p.
- ⁸⁶ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. In *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XIII. kötet*. Budapest, 1925. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 271–329. p.
- ⁸⁷ A képviselőjelölésről szóló rész, azaz 62. és 63. § a „törlés” szót mindössze egyetlen helyen tartalmazza, lásd 1925. évi XXVI. tc., 62. § (17).
- ⁸⁸ Pedig ez bűncselekmény volt, lásd 1925. évi XXVI. tc., 161. § 3. pont.
- ⁸⁹ Rupert Dezső beszéde, 324. p.
- ⁹⁰ Hegymegi-Kiss Pál beszéde, 335–336. p.
- ⁹¹ Meskó Zoltán beszéde, 322. p.
- ⁹² <https://tti.abtk.hu/terkepek/1922-nemzetgyulesi-valasztasok>.
- ⁹³ Hegymegi-Kiss Pál beszéde, 336. p.
- ⁹⁴ Lásd ehhez BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 2008. ELTE Eötvös Kiadó.
- ⁹⁵ Lásd a *Valami fáj, ami nincs. A trianoni békekötés és előzményei* című kötet több tanulmányát [ANKA László (szerk.) Budapest, 2020. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló], a békekötés kényszeréhez különösen LIGETI Dávid: Tanítóból miniszterelnök. Huszár Károly élete és pályafutása, 336–338. p.
- ⁹⁶ Csak érdekességként említjük OROSZ László: „[...] aki rám adja szavazatát, a magyar haza mellett való megmaradásra szavaz.” Klebelsberg Kunó soproni mandátuma, 1920–1922. In FARKAS Judit Antónia – GALI Máté – SCHWARCZWÖLDER Ádám – UJVÁRY Gábor (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2019*. Budapest, 2020. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 159–173. p.
- ⁹⁷ BERCZ Sándor: *A tökéletes választójog*. Budapest, 1932. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 232. p.

